

Рајко ДАНИЛОВИЋ

ЋИЛАС: СПАЛИТИ ЈЕРЕТИКА

Жестина и упорност полицијско-судског прогона Милована Ћиласа сведочи о томе да је он, од времена побуне крајем 1953. и почетком 1954. године, прогнаник којим се највише бавило пропагандистичко новинарство и публицистика. Примењиван је доследан поступак: о јеретику (рenegату, издајнику...) Ћиласу могло се писати ригидно критички и негаторски, или, једноставно ћутати. Али сам Ћилас није дао да се о њему ћути. Након што се опоравио и прибрао после партијског пленума о његовом „случају” и стављања под присмотру и у политичку јавну изолацију, често је био у комуникацији са страним угледним новинарима или политичарима. Овако његово понашање доводило је властодршце до беса и жеље за одмаздом, коју у његовом случају нису штедили.

У свим тоталитарним режимима догодило се неизбежно: судским прогоном појединаца због политичке активности није умањиван њихов значај нити је он водио у њихову елиминацију. Напротив, утицај и углед прогнаних је растао. Они су постајали персонификација отпора властодршцима.

Ћиласов случај чини особеним и јединственим то што је први побуњеник међу вођама социјалистичке револуције, чија су лична харизма и способности биле несумњиве, који је у свету социјализма тражио ревизију с позиција демократије и либерализма. Нема већег греха него што је критика револуције и једнопартијске државе са ових позиција. Социјал-демократија је псовка. Овај термин, у комуникацији међу бољшевицима (комунистима) има изразито пежоративно значење. Једну искључиву и фанатичку доктрину не угрожава ништа више од иманентне сумње и критике. Ћилас је управо био то и то на искључив начин; он је из самога центра комунистичке моћи у Југославији, из најужег састава Политбироа Партије (најпре Комунистичке, а затим Савеза комуниста, од VI конгреса) излагао критици саму доктрину и саму улогу Партије.

Има ли већег греха од тог?

У комунизму нема, нити га може бити.

Фанатични припадници „покрета” и доктрине то су непогрешиво знали, а једнако и ариности, који су им се придружили ради своје каријере.

Ћилас – фанатични припадник покрета и доктрине, преображава се у фанатичног критичара, који доктрину и покрет познаје изнутра, у њиховој бити и њиховој прагматичној реализацији.

Ревизија је започета самим сукобом с Великим братом, са Новим покретом насталим после Октобарске револуције. Стаљинова смрт је то пресекла и вратила трансформисане и модификоване скривене наде да се овај сукоб може изгладити и превладати у интересу „јединства револуционарних снага”. Ћилас је, најпре, био сметња томе, а затим је коришћен и употребљаван у односима између југословенског комунистичког вођства и вођства СССР-а.

У разговорима самном Ћилас је одбијао ту могућност, али све пресуде против њега, а нарочито оне позније, ово потврђују. Ћиласов прогон, који персонификује либералну и демократску ревизију доктрине и праксе Партије, третиран је као изражавање привржености „заједничкој ствари” и доследној револуционарности међународног радничког покрета.

Његов сукоб са доктрином био је потпун и принципијелан што је његове пропагандистичке критичаре највише револтирало. Никако им није успевало да објасне како је човек, који је био „задужен” за пропаганду који је по функцији био опредељен да се бави идејама и доктрином, темељну идеју подвргао критици и оспоравао је. Тражећи корене овог сукоба, Ћиласови критичари налазили су их свугде, а првенствено у његовој личности, ниједном не доводећи у сумњу саму доктрину и политичку праксу утемељену на њој.

Разилазећи се са својим партијским друговима и истомишљеницима, они су подвргли, како су сами себе уверавали, „разорној” критици Ћиласове чланке објављене у листу „Борба”. Трећи пленум ЦК СКЈ имао је само једну тачку дневног реда: Случај Милована Ћиласа, члана Извршног комитета; преношен је већим делом преко радија, а одржан је 16. и 17. јануара 1954.

Главни Ћиласов грех према Јосипу Броз, који је први говорио на пленуму, био је у томе што је он „отишао много далеко” и што је „у чланцима напао Савез комуниста... ја сам видио да се ту ради о ликвидацији СКЈ...” Посебно су критичари били жестоки и озлојеђени због приче, објављене у часопису „Нова мисао” („Анатомија једног морала”), у којој је Ћилас у литерарној форми критиковао политичку олигархију која се одала луксузу, богаћењу и интригама доколичарске класе.

Критикујући Ћиласа на пленуму, Јосип Броз је јасно поставио границу разилажења, наводећи: „Ја сам први говорио о одумирању Партије, о

одумирању Савеза комуниста, али нисам рекао да то треба да буде кроз шест мјесеци, годину или двије него да је то један дуги процес. Прије него што и последњи класни непријатељ буде онемогућен, прије него што социјалистичка свест обухвати шире масе наших грађана, не може бити одумирања, односно ликвидације Савеза комуниста... Он мора да постоји и не само да постоји, него и да буде идејно јачи". Броз у Ћиласовим чланцима види основну кривицу у следећем: „Он је тиме хтио... ликвидацију Савеза комуниста и рестаурацију капитализма, не онаквог као што је био прије, али капиталистичких форми, јер у формама западне демократије неминовна је друштвена форма уопште". Знајући да је демократија сама по себи привлачна, Броз не одбацује социјалистичку демократију, али Ћиласа оптужује да се залагао „за демократију која управо представља анархију”.

Теоријско објашњење, такав је био уобичајен комунистички ритуал у обрачуну са јеретиком, дао је Кардељ, који тиме постаје и први теоретичар Савеза комуниста, уместо критикованог. Његова теоријска критика свела се на анатемисање, зачињено са много цинизма и сарказма, типичног за ароганцију победника. Побеђени је збуњен и изненађен, јер многи који су га до јуче подржавали „претрчавају улицу”, окрећу му леђа и постају његови најоштрији критичари. На овом пленуму, који је означен као историјски, једнако као и многи слични, заправо се није дешавало ништа неочекивано и сензационално. Сценографија је позната, а сценарио је припремљен у кабинетима победника.

Замерке Ћиласу су политичке природе. Према Кардељу, за Ћиласа је „остало као једино и главно, као једини стварни и трајни циљ” како изричито стоји „не само за нас, него и за читав људски род, то је стална борба за демократију. А у чему се та концепција уопште разликује од онога што пишу по Европи сви могући критичари социјализма с „демократских” позиција. И, најзад, пронађен је ревизиониста Едуард Бернштајн, а Ћилас је њему сличан, па је јерес препозната, идентификована и елиминисана. Ћилас је искрено признао да није читао Бернштајна, али је на овом пленуму закључио: „...да смо се ми убједили да је наш Савез комуниста једна непробојна монолитна стијена, да имамо снажну партију, да имамо идејно и политичко јединство...”

Означен као ревизиониста Ћилас је искључен из Политбироа, из ЦК смењен са функције председника Скупштине, а сам је ускоро напустио Савез комуниста.

Биланс полицијско-судског прогона Милована Ћиласа импресиван је. Он је, од јануара 1955. године, када му је организовано прво суђење пред Окружним судом у Београду, суђен четири пута. Први пут пресудом Окружног суда у Београду К70/55, од 24. I 1955, због кривичног де-

ла Непријатељске пропаганде из члана 118, став 1. КЗ, други пут пред истим судом 1956. пресудом К-1620/56, од 12. XII 1956. такође за исто кривично дело; трећи пут пред Окружним судом у Сремској Митровици (где је издржавао казну по ранијој пресуди) пресудом К-356/55. од 5. 10. 1957. године за исто кривично дело и, четврти пут, поново пред Окружним судом у Београду, пресудом К-553/62, али овога пута, пишући и објављујући књигу у иностранству „Разговори са Стаљином” суђен је за кривично дело одавање службене тајне из члана 320, став 2. у вези са ставом 5. КЗ.

Први пут му је изречена казна затвора у трајању од једне године и шест месеци условно за три године; други пут казна затвора у трајању од три године, а трећом пресудом казна строгог затвора у трајању од седам односно од девет година, рачунајући у то време и претходне казне. И, на крају, за објављену књигу „Сусрети са Стаљином”, осуђен је на укупну казну затвора у трајању од 13 година, у коју су му урачунате и претходне казне.

Ђилас из затвора излази 20. I 1961, а робије је допао 19. X 1957. године.

Међутим, крајем 1961. године, након што је написао молбу за помиловање и изашао са робије, у Београду пише књигу „Сусрети са Стаљином”, која је 1962. објављена у иностранству, што је био разлог за четврти и последњи прогон. Последња казна је била драстична. Осуђен је на 13 година затвора и пет година ограничења грађанских права по изласку из затвора. Поново је ухапшен 7. априла 1962, а коначно из казнионе у Сремској Митровици излази 31. XII 1966. године, дакле уочи нове 1967. године.

Ђиласов боравак у затвору дао је плодан списатељски рад. Он је, према књизи „Либерализам – од Ђиласа до данас” Драгана Марковића и Саве Кржавца:¹ ”Написао је 38 мањих и већих рукописа, или 3.127 куцаних страна. Свакодневно је водио дневник. Штампало је у иностранству радове мање-више литерарне природе, међу којима приповетке: „Раздобља”, „Рат”, „Камен и љубичице”, затим „Студију о Његошу”, превод Милтоновог „Изгубљеног раја” и др. Овим подацима ваља веровати, јер су очигледно узети из Ђиласовог полицијског досијеа, у који су педантно уношени и бележени сви детаљи (чак и број куцаних страна).

Ђилас је иначе најплоднији југословенски писац после Другог светског рата, који се бавио литературом, публицистиком и политичком теоријом, али којем, од времена када је анатемисан до недавно није била у земљи објављена ниједна књига. Ипак, издања штампана у иностранству, или фотокопије рукописа, биле су читане у интелектуалним круговима

¹ Издање „Слобода”, Београд 1978, књига 1, стр. 111-112 и надаље. Ово је типична пропагандистичка књига, чија је намена анатемисање Ђиласа и „либерализма” у СКЈ, мада је данас драгоцен документ о догматској природи СКЈ.

Београда, али и у другим градовима. С друге стране, Ћилас је југословенски писац који је највише објављиван у иностранству. Библиографска јединица – Ћилас, сваке библиотеке у Европи, САД, Канади, Аустралији, веома је богата. Често је у тим библиотекама више Ћиласових књига, него свих других југословенских аутора заједно. Ово одсуство и, истовремено, присуство Ћиласовог списатељског рада, чинило га је још актуелнијим и занимљивијим за читаоце. Судбина писца Милована Ћиласа судбина је сваког писца дисидента у социјалистичким земљама: забране су га само мотивисале и подстицале, а не спутавале и спречавале, забране су само повећавале интересовање за његове књиге, а не умањивале.

Данас, када се грађевина зидана за 45 година комунистичке владавине руши, Ћилас је актуелан више него икад. И оно што је парадоксално: он остаје заправо једини, колико толико успешни, последњи бранитељ доктрине, коју је подвргао најпре сумњи, а затим жестокој критици и, најзад, одбацивању. Због те критике издржао је многе године робије у казниони Сремске Митровице. Зато је Ћилас био и остао јеретик. То га чини особеним и по томе ће бити запамћен. Он никада у бити није био конвертит, није једно фанатично учење заменио другим, али је фанатично истрајао на иманентној критици комунистичке доктрине и њене примене, верујући да је у пракси могућа ренесанса и реформа тог учења. Ту су и границе његове критике комунизма. Био је, повремено, и жесток антикомунист, а никада у бити некомунист, прозелит, обраћеник, онај који је једну веру другом заменио.

ОПОМЕНА

Годину дана након што је екскомунициран из јавног политичког живота Ћиласу је суђено у Окружном суду у Београду, а 15. I 1955. године, изречена му је казна затвора од једне године и шест месеци условно за три године због кривичног дела Непријатељске пропаганде из члана 118. Став 1. КЗ (по тадашњем КЗ је то била ознака за кривично дело Непријатељске пропаганде).

Све је почело тако што је Ћилас 24. XII 1954. године дописнику New York Times-а дао изјаву у којој је, како је овом пресудом криминализирано, изјавио и „ако бисмо у Југославији имали мира током десет година, савремена технологија би онемогућила да ова мала земља задржи тоталитарни апарат”, те да „у ФНРЈ најреакционарнији елементи још држе власт у рукама”. Заједно са Ћиласом суђено је и Владимиру Дедијеру, кога је бранио адвокат Иво Политео. У рукопису „Иво Политео” Владе Рајића, служећи се белешкама бранитеља аутор каже да је Политео схватио да је то заправо продужена партијска и пленумска расправа, а не судски спор.

Превидио је да је ово прво суђење Ђиласу и да је то заправо била пролегомена за суров и немилосрдан прогон отпадника и јеретика какав је Ђилас. Дедијер се повукао и прилагодио; остао је само историчар – публициста и биограф Јосипа Броза, а Ђилас се отиснуо у дисидентство, које му је донело много недаћа и проблема, али које га је учинило, истовремено, и личношћу која је пружила систематски, упоран и плодотворан отпор фанатичној комунистичкој доктрини. Зато ће Ђилас остати запамћен као персонификација отпора тоталитарној комунистичкој доктрини и суровој пракси која проистиче из природе фанатизма ове доктрине.

Била је ово само судска „опомена”, речено језиком спортских игара „жути картон”, али и упозорење да се, у случају даљег бављења јавном делатношћу, може очекивати и јака репресија. Овакве опомене по правилу, производе супротан учинак. Уместо ућуткивања Ђиласа, непријатеља и неистомишљеника у политици, само су га подстакле и учиниле још убеђенијим да је на правом путу.

Ђиласу се замера „спрега са иностраним круговима”. У овој дифузној и евангеличној оптужби има много цинизма, јер му се пребацује објављивање изјава, интервјуа, а касније и књиге ван земље, а у земљи се према њему примењује потпуна екскомуникација и цензура. Анатема је потпуна: проглашен је, „контрареволуционаром”, што је највећи од свих политичких грехова круга којем је и сам припадао до недавно, и у којем је имао значајну и запажену улогу.

Опомена није дала резултат који су прогонитељи очекивали. Ђилас наставља са јавном политичком делатношћу. Његове изјаве поново падају под удар полицијско-судског прогона.

Непуне две године након што је екскомунициран из јавног политичког живота Ђилас је у истражном затвору од 19. XI 1956. године, јер је, 25. X 1956. године у Београду, дао изјаву новинској агенцији АФП, у вези са излагањем делегата ФНРЈ у Савету безбедности ОУН-а о уздржавању од гласања у прилог стављања догађаја из 1956. године у Мађарској на дневни ред Савета.

У изјави, која је инкриминисана, Ђилас подвргава критици став Владе речима: „Овакав став југословенске владе значи одступање од принципа суверености и права сваког народа на самосталан развитак. Такав став, сем тога, изгледа да је диктиран више партијским и уско идеолошким него националним разлозима...” И, додаје: „Такав став југословенске владе је у супротности са декларацијама које она свакодневно потписује и објављује против мешања у унутрашње ствари, а за мирну сарадњу на бази равноправности”.

На овом процесу такође је суђен и због чланка, објављеног у часопису „New Leader”, који излази у New Yorku, а насловљен је „Бура у

Источној Европи”, у којем се такође третирају догађаји у Мађарској из 1956. године.

„Искуство Југославије као да потврђује да национални комунизам није кадар да прескочи границе комунизма као таквог, тј. извршити такве реформе које би поступно преобразиле и њега самог довеле од слободe. То искуство као да потврђује да је национални комунизам једино кадар да се одвоји од Москве и да својим националним – темпом и начином изграђује један те исти комунистички систем”.

„...Тиме (мисли се на став делегације ФНРЈ у Савету безбедности по питању догађаја у Мађарској) се открило да југословенски национални комунизам није ни у спољној политици био кадар да оде даље од својих ускоидеолошких и класних бирократских интереса и да је, шта више, спреман да одступи чак и од начела равноправности и немешања у унутрашње послове на чему је засновао своје успехе у борби с Москвом, а и иначе у спољној политици”.

Образложење оптужнице и пресуде оцењује ове Ћиласове изјаве као „клеветање наше земље” и као „наношење штете угледу ФНРЈ у иностранству”.

Жестина прогона може се објаснити и хипокризним ставом политичког руководства у Југославији. Јавно су критиковали стаљинистичку праксу СССР-а и земаља Источне Европе, али до граница народне побуне, а истодобно тајно су се консултовали са Хрушчовом и совјетском врхушком о интервенцији совјетске армије у Мађарској. Ћилас је својом критиком погодио *in medias res*, а да то није знао. Можда је наслућивао о чему се ради, јер није протекло ни две пуне године, од како је искључен из центра политичког одлучивања, чија је правила и дух познавао.

Обрачун са Ћиласом је тек од тада заправо и започео. Хапшење и осуда на затвор представљају ону граничну линију када, до недавно утицајни и моћни идеолог Партије, креће на пут пркоса и борбе до своје коначне победе. У том сукобу Ћилас је победник, мада је од тог времена па све до недавно, прогнаник и страдалник. Како је време одмицало, без обзира на промене и осцилације, Ћилас је био све више у праву, а његови прогонитељи све мање.

Природно је очекивати да је Ћилас због свега тога требало да буде озлојеђен и склон реторзији. Да ли су прогон, страдања, патња и месијанство, који су код Ћиласа несумњиво били присутни, са годинама учинили да је он, уместо осветника, постао управо претерано пажљив и обзиран према својим прогонитељима, а нарочито према Јосипу Брозу, или се једноставно ради о осећању победника и праведника, коме не доликује осветољубивост. Без срџбе, немалициозно, без жеље за осветом, рекло би се претерано смирено и аналитички, Ћилас приповеда о свом

страдању, времену и садашњим политичким приликама. На овај начин можда помаже својим прогонитељима, њиховим сарадницима и наследницима, јавном мњењу и малобројним пријатељима, који нису, а могли су, да учине и више за њега, да забораве своју немирну савест, или, чак, и гадости. Ови његови јавни иступи данас делују обострано терапеутски (за њега и за остале).

До јуче многи његови жестоки противници и приврженици комунистичког вође у Југославији, данас су се преобратили у жестоке критичаре те доктрине, праксе и, нарочито, самог Јосипа Броза. Њихова мржња скоро да је сразмерна њиховом ранијем подаништву и привржености. Можда је то природно и разумљиво, јер у позадини свега стоји њихов осећај кривице и одговорности да нису ништа учинили онда када је то требало. Насупрот томе, Ђилас је, што се тога тиче, више него безбрижан, јер је он чинио и за многе друге, робијајући, страдајући и живећи под тоталном присмотром политичке полиције и њених сарадника, изолован али не и усамљен.

ПРОДУЖЕЊЕ ЗАТВОРСКЕ КАЗНЕ

Још док је био на издржавању казне по пресуди Окружног суда у Београду К. 1620/56. због наведене изјаве АФП и због чланка „Бура у Источној Европи”, Ђиласу се суди у поступку пред Окружним судом у Сремској Митровици К. 356/57, јер је написао књигу *Нова класа – једна анализа комунистичког система*”, која је штампана у иностранству преко издавача Фредерика А. Прегера из New Yorka.

Суд ову књигу оцењује као Ђиласову намеру да „угрози социјалистичку основу државног и друштвеног уређења ФНРЈ, утврђену Уставом”, да „поткопа њене интересе у иностранству”, износећи „неистините клевете и поруге у односу на стање у Југославији, на њено државно и друштвено уређење, на поједине државне органе и уставне институције”, јер тврди „да је власт у земљи узурпирала једна група људи, коју он назива „нова класа”, са једним циљем – да за себе обезбеди и сачува привилегије и материјалне користи, насиљем и пљачком обесправљених грађана и која, лишена свих моралних обзира лажима обмањује народ, говорећи једно, а радећи друго; да је циљ сваког комунисте да само приграби власт и себи обезбеди и сачува привилегије и друге личне користи; да у целој земљи царују корупција, сервилност, клевете, подвале, каријеризам и низ других људских порока; да је у највећем делу случајева у политичким процесима поосуђиван велики број невиних људи, итд, итд”.

На овај начин, тужилац и суд читају и разумеју књигу „Нова класа”. У изреци пресуде дословце стоји „итд, итд”. Замислите човека осуђеног

на драстичну казну за вербални деликт од седам година строгог затвора, а у пресуди *al literam* пише „итд., итд”.

Ово се могло десити само политичком непријатељу број 1. господину Миловану Ћиласу, јер изрека пресуде мора јасно и прецизно одредити опис радње извршења дела.

Овом пресудом истовремено је извршено спајање ове казне и казне затвора у трајању од три године по пресуди Окружног суда у Београду К1620/56, до 12. XII 1956. године, па му је изречена јединствена казна у трајању од девет година строгог затвора, а текла је од 19. XI 1956. године, када је лишен слободе и од када робија.

Према мојим сазнањима једина двојица која су кажњена тако строгом казном од девет година затвора за кривично дело Непријатељска пропаганда су Милован Ћилас, након ових спајања казни, и садашњи председник Републике БиХ Алија Изетбеговић у судском процесу муслиманским интелектуалцима 1983. године у Сарајеву. Према закону, максимална казна за ово кривично дело је десет година, а у СССР-у, одакле је оно рецептирано, највећа предвиђена казна је осам година. Ћилас и Изетбеговић су за Непријатељску пропаганду тако кажњени више од најдуже казне затвора предвиђене за ово кривично дело у СССР-у. Рекло би се, ученици су доследнији од учитеља; у ова два случаја, без сумње.

Суд не признаје право Ћиласу да се бави теоријском критиком комунизма уопште, а посебно у Југославији, цитирајући поједине делове књиге „Нова класа”. Пресуда сматра доказаним, самим навођењем цитата, да је реч о непријатељској пропаганди. Навешћемо ове цитате да би данашњи читалац могао да закључи колико су они бенигни и колико су теоријске природе, као и колико су испод садашње разине критике комунизма уопште, посебно комунизма у Југославији.

„Верујући да стварају ново и идеално друштво они („нова класа” која је у Југославији приграбила сву власт – примедба суда) су га створили за себе онако како су једино могли. Њихова револуција и њихово друштво не појављују се ни случајно, већ као природна ствар за специјалне земље и специјалне природе њиховог развика. Због тога без обзира на то колико је комунистичка тиранија проширена и нечовечна... друштво, у току извесног периода – дотле док индустријализација траје – мора и може да сноси ту тиранију. Шта више, та се тиранија више не појављује као нешто неизбеживо већ искључиво као обезбеђење пљачке и привилегија прве класе...” И даље: „Насупрот ранијим револуцијама, комунистичка револуција, вођена у име укидања класа, довела је до најпотпунијег господства искључиво једне класе. Све друго је варка и илузија”... Па затим: „То је однос између монополиста над управом који образује танак и затворен слој масе произвођача (сељака, радника, интелигенције)

која је бесправна”. И даље: „Механизам комунистичке власти је можда најједноставнији који се може замислити, мада води најрафиниранијој тиранији и најбруталнијој експлоатацији”... „Тоталитарна тиранија и контрола нове класе, која је настала за време револуције, постала је ја-рам испод кога цури крв и зној свих чланова друштва”... „То је класа чија је власт над људима до сада најкомплетнија, колико је познато у историји. Стога је то класа с погледима који су лажни и несигурни... Постигавши индустријализацију, нова класа сада не може учинити ништа друго него ојачати своју бруталну силу и пљачкати народ. Она престаје стварати. Њено духовно наследство прекрила је тама. Кад нова класа напусти историјску позорницу, а то се мора догодити – биће мање жалости за њеном смрћу, него што је то било за било коју класу пре ње. Гушећи све осим онога што је служило њеном ја, сама је себе осудила на пропаст и срамотно уништање”.

Пресуда је нарочито била озлојеђена теоријским ставовима, изложеним у књизи „Нова класа”, о економској основици „наше социјалистичке изградње”.

Тако суд инкриминише следеће: „Својина није ништа друго до право на коришћење и располагање. Ако се класне бенефиције одређује на основу овог права, комунистичке државе (па и Југославија – примедба) су виделе у коначној анализи, настајање новог облика својине и нове владајуће и експлоататорске класе”... „Коначно, даљи привредни развој (у Југославији – примедба) доспео је да буде вођен у интересу владајуће класе”.

„Комунистичка бирократија (у Југославији – примедба) је била принуђена да успостави један тип економског система, одређен да осигура овековечење њене сопствене власти”.

„Она је створила један затворени привредни систем са формама властности која олакшавају партијску доминацију и њен монопол”.

Ђилас је напао и срж нове доктрине: „Такозвано радничко управљање и самоуправа у Југославији, схваћени... као далекосежна демократска мера за лишавање партије монопола администрације били су у све већој мери претворени у једно од подручја партијског рада. На тај начин једва је могуће променити садашњи систем. Циљ стварања нове демократије кроз ту врсту управе неће бити постигнут. Поред тога, слобода се не може протегнути на највећи део. Радничко управљање није донесено ради удела у добити оних који производе, било на националном нивоу било у локалним предузећима. Ова врста управљања све више се претворила у сигуран облик за режим”.

Ђиласов грех је потпун, а пресуда му замера и однос према Народној армији, наводећи делове из књиге „Нова класа”: „Комунистичка армија је партијска армија”, па затим: „Заснована на сили и насиљу у сталном суко-

бу са својим народом комунистичка држава мора бити милитаристичка”. „Милитаризам је интерна основна потреба нове класе, он је једна од сила које омогућавају егзистенцију нове класе, њену снагу и привилегије”.

Суд је нашао за потребно да брани самога себе, јер цитира Ћиласове анализе о природи судства у друштву у којем влада нова класа: „Судство је потчињено партијским и полицијским установама...” „Из ових разлога политичка суђења у комунистичким режимима (односи се на Југославију – примедба) су највећим делом унапред аранжирана”... „Може се рећи да највећи број политичких злочинаца који су кажњени – кажњени су невино...”

Критичко оцењивање политичке праксе и теоријских решења у Југославији, али једнако и у „свету социјализма”, суд у образложењу пресуде оцењује „да је оптужени Ћилас показао велику упорност у извршењу овог кривичног дела”, дакле, Непријатељске пропаганде. Суд Ћиласу оспорава да је ова његова књига „идеолошко-научна”, утврђујући да је он њу „писао без документације” и да износи на „најнелегалнији” начин скуп клевета против југословенског друштва и друштвене заједнице. За највећи грех узето је да је то чинио „износећи своја лична и уопштена мишљења”. Замера се Ћиласу, према пресуди, да преко књиге, или како у образложењу пресуде стоји „кроз њу”, мобилише непријатеље у земљи и иностранству за акцију против социјалистичког система, као и да је писана противно спољно-политичким интересима ФНРЈ.

Тако је политички обрачун са Ћиласом пренет из политичких институција у судницу. У сремскомитровачкој судници се, овим поводом, чуло више сувислог и критичког разговора о друштвеним и политичким приликама у земљи и о положају Југославије у свету него на свим политичким ритуалним скуповима, или у штампи.

Ова је књига доживела многа издања у свету и преведена је на све познате светске језике, осим оне из Источне Европе. Коришћена је и као уџбеник или обавезна литература на студијама друштвених наука на универзитетима Запада. Критички је разматрана и оцењивана. Речју, њено појављивање означено је као запажен теоријски рад који третира проблеме и бит социјалистичког поретка у Источној Европи; вероватно је ово и био мотив да казна буде сразмерно висока овом интересовању, па се тако претворила у чисту одмазду.

Овом књигом, без обзира на њене теоријске и друге недостатке, Ћилас улази у ред теоретичара који се уважавају и чије се теоријско мишљење изучава. Књига је писана апстрактно, језиком теорије, с претензијама научног третмана тематике, што је није начинило популарном литературом, али је зато неизбежна и обавезна за све које политичко-социјални систем Источне Европе интересује студијски и професионално.

ПОНОВНА РОБИЈА

Напуштајући казниону Сремске Митровице 20. I 1961. године, након четири године и два месеца сужањства, Ђилас наставља са својом литерарном и публицистичком делатношћу.

Те 1961, пише књигу „Разговори са Стаљином”. Маја 1962. књига је издата у Сједињеним Америчким Државама.

Њено објављивање поново изазива узбуну у врховима политичке елите и партијског апарата. Припрема му се суђење, али овога пута не за непријатељску пропаганду, већ за изношење „државних тајни”, истина, старијих од 15 година. Овим је пронађена правна формула (правна ознака дела) да би му се могла изрећи казна, кумулирана са претходним, од преко десет година. Подсећамо, Ђилас је био осуђен на девет година затвора, а издржао је нешто мање од половине. По изласку из затвора живи у свом стану у Београду, па је поновно надлежан Окружни суд у Београду. Судским већем председава судија Миодраг Стевановић, са неизбежним тужиоцем, специјалистом за Ђиласа, Александром Атанацковићем.

Поново је Ђилас у затвору од 8. IV 1962. године. На слободи је био дуже од 14 месеци.

Књига „Разговори са Стаљином”, издата је у New Yorku, а издавач је предузеће Harcourt, Braise and Co.

Суд закључује да овај рукопис садржи „низ поверљивих података од нарочите важности о односима између Југославије и других држава (цитати: СССР – аутор) у периоду од 1944-1948. године”.

Пада у очи да су југословенске власти посебно осетљиве на критику СССР-а и да су спремне, када је год то потребно, осим ако се не ради о периодима директних конфронтација или сукоба, изразити лојалност властима у Кремљу.

Овако ваља и ценити поновно хапшење и суђење Ђиласу, а истодобно то је и начин да се Ђилас потпуно изолује у казниони Сремске Митровице, јер је опаснији на „слободи” него у затвору, без обзира на фактичку изолацију и присмотру, не само њега и чланова његове фамилије, већ и свих који су са њиме по било којем основу комуницирали.

Ђилас је несумњиво главни политички затвореник. Овај примат није стекао по дужини казне и по дужини боравка у казниони Сремске Митровице, већ по томе што су комунистичке власти у Југославији према њему најнетолерантније. Ђиласу се организују суђења, а у исто време поједини публицисти и новинари утркују се у изрицању осуда Ђиласове списатељске делатности; о његовој личности лансирају се најружније анегдоте и етички судови. Када се пропагандистички пише о Ђиласу у рату, тада је он иницијатор одмазди, а заборавља се шта су радили они који су Ђиласу судили и

послали га у затвор. Или, када се говори о Ћиласу као идеологу, памте се жестоке идеолошке борбе, а заборавља покретање нових тема, идеја и часописа. Речју, критика Ћиласа, и то беспошtedна и негаторска, не само да је пожељна, већ је и проминентна; услов за напредовање у каријери.

Критиковани је принуђен да ћути, јер у земљи нико не сме да му објави ниједну изјаву, чланак, а о књигама да и не говоримо.

Вратимо се овом четвртном суђењу у времену од свега седам година.

Овом пресудом Ћиласу се збрајају све раније казне, од оне пресудом Окружног суда у Сремској Митровици од 5. X 1957. године, којом је осуђен на девет година, те му се условни отпуст, добијен решењем Државног секретаријата за унутрашње послове НР Србије, р. 1325/1 од 19. I 1961. године, опозива, па му се изриче казна затвора у трајању од 13 година. Ћилас је издржао, како је већ наведено, казну од 19. XI 1956. до 20. I 1961, а поново је у притвору од 8. IV 1962. године, тако да му је на овом, четвртном, суђењу првостепена пресуда изречена већ 14. маја 1962. године. Власти су очигледно журиле. Све је требало завршити брзо и ефикасно; верујемо и зато да се не би реметиле свечаности за рођендана Великог вође. И само суђење Ћиласу, знају то властодршци, политичка је акција *par excellence*.

Пресудом Окружног суда у Београду К. 353/62 Ћиласу се изриче и споредна казна „одузимање имовинске користи која му припада на име хонорара”, а и даље остаје споредна казна: ограничење грађанских права у трајању од максималних законских пет година након издржане, застареле или опроштене главне казне, као и забрана иступања у штампи, на радију и телевизији или на јавним скуповима, учествовања у оснивању удружења и вршењу издавачке делатности.

Прогонитељи су решили да Ћиласа строго казне и да га већ једном, ако је могуће, ућуткају. Прво су успели, али друго им није полазило за руком. У светском јавном мњењу Ћилас је већ толико познат, да се његово мишљење озбиљно процењује, а његове изјаве, интервјуи, чланци и књиге радо читају.

Да би се оптужница и пресуда учиниле уверљивим, да би се југословенској јавности могло приказати да се ради о одавању државних тајни, јавност је искључена са главне расправе и суђење проглашено тајним. Светска јавност је знала о чему се ради, јер је књига објављена, читана и о њој је већ била изречена прва критика.

Пред судом се тврдило да је оптужени Ћилас, у својству представника југословенске владе и члана југословенске државне делегације, у службеним разговорима и контактима са представницима владе СССР-а дошао до података поверљиве нарави, па их је у овој књизи објавио. На тај начин учинио их је доступним београдским адвокатима Вељку Ковачевићу, Војиславу Гролу и Јовану Баровићу.

Ћилас је, пре доношења одлуке о искључењу јавности, изјавио да се неће бранити уколико се јавност искључи. Због тога није ни дао одбрану на главној расправи од 14. V 1962. године, већ је ћутао.

Суд је утврдио да је „New York Times”, 2. априла 1962. године, објавио чланак „Стаљин говори из гроба”, којим се најављује књига, дају изводи и коментари. А 6. априла се у лондонском листу „Taim” објављује чланак „Господин Ћилас пише о својим разговорима са Стаљином”, где се такође најављује скори излазак књиге „Разговори са Стаљином”.

То што је његов бранилац, адвокат Слободан Суботић, јер су остала могућа тројица бранилаца од стране полицијско-судских органа промовисани у сведоке, тврдио да се ради о мемоарској лектури и да су многи подаци из тих разговора раније објављени, чиме је изгубљена поверљивост, одбачено је од стране суда.

Шта је то, по пресуди, Стаљин казао Ћиласу, а Ћилас објавио, што је „поверљиве природе” и што је суд инкриминисао?

„У овом рату (мисли се на Други светски рат), није као у прошлом, него – ко заузме територије намеће и свој социјални систем. Сваки намеће свој систем тамо где доспије армија. Друкчије не може ни да буде”.

Данас би и сваки коментар ове изјаве Великог вође моћног СССР-а био сувишан.

О Немцима и Немачкој у вези са Другим светским ратом Ћилас пише да му је Стаљин казао: „Опоравиће се они и то веома брзо. То је високо-развијена индустријска земља, са веома квалификованом и бројном радничком класом и техничком интелигенцијом – после дванаест до петнаест година поново ће бити на ногама... У једном тренутку је устао, попридигао панталоне, као да се спрема за хрвање или песничење, и скоро у заносу узвикнуо: Рат ће ускоро бити готов – опоравиће се за петнаест-двадесет година”. (86. и 87. страна рукописа).

Коментар је непотребан, нема шта „поверљиви подаци” и све несумњиво државне тајне!

У вези са Албанијом Ћилас пише да је Стаљин изјавио: „Ми немамо никаквих посебних интереса у Албанији. Ми се слажемо да Југославија прогута Албанију – при томе он је скупио прсте десне шаке и приневши је устима направио гест гутања, а затим наставио: „Постоје размимоилажења, и то дубока! Шта ћете рећи за Албанију! Нисте консултовали о увођењу војске у Албанију... Није тачно – узвикује Стаљин – ви се уопште не консултујете. То није код вас грешка него став, да став!...”

Надаље да је Стаљин говорио да је СССР погрешно што није окупирао Финску: „Да, то је била грешка, сувише су водили рачуна о Американцима, а они прстом не би се макнули” (рукопис страна 107, 117, 137 и 138).

Ћилас приказује и део разговора о односима Југославије и Бугарске, и, посебно, о Георги Димитрову. Стаљин, према Ћиласу, каже: „Којешта, затрчали сте се као комсомолац, хтели сте да задивите свет, као да сте још увек секретар Коминтерне. Ви Југословени не јављате ништа шта радите, него ми све дознајемо на улици – стављате нас пред свршен чин!” (рукопис страна 134, 135).

А у вези са устанком у Грчкој и захтевом југословенске владе да СССР упуту флоту у Јадранско море, Стаљин је, по Ћиласовом сећању, казао: „Уколико! Уколико – не, они немају никаквих изгледа на успех. Шта мислите, да ће Британија и Сједињене Државе – Сједињене Државе, најјача држава на свету, да им буде прекинута саобраћајна артерија у Средоземном мору. Којешта. А ми флоте немамо. Устанак у Грчкој треба стишати и то што пре” (рукопис 139 страна).

У пресуди се наводи и Стаљинова похвала бугарске армије, као „увежбане и дисциплиноване”, а замерка југословенској да су у њој још увек „партизани”. Има још изјава појединих совјетских функционера, посебно о Румунима, који су склони „корупцији”.

То што је у истрази Ћилас упозоравао суд да су ове чињенице и изјаве познате, да је о њима Дедијер у публикацији „Јосип Броз Тито” и у другима, све то већ објавио, било је без утицаја на суд, јер суд тврди да је Ћилас ове чињенице надопунио, дао субјективну интерпретацију, па се самим тим имају сматрати као „нови подаци”.

Суд је непоколебљив. Све што је Ћилас сазнао из разговора са Стаљиним и другим функционерима СССР-а, а објавио у овој књизи – државна су тајна! То што се ради о општепознатом ставу Јосифа Висарјоновича Стаљина, као функционер СССР-а, о партизанима, југословенској власти, о односима са суседима – за суд је ирелевантно. Изрицање драстичне казне као и искључење јавноси са суђења, само је требало да надоместе очигледни недостатак кривично-правне аргументације у обрачуну са Ћиласом.

Суд оцјењује да је и ова књига писана очигледно „на штету за интересе Југославије у свету”.

Ћиласу је узето за зло и што је „дотурио рукопис у иностранство без знања надлежних власти”!

Тако Ћилас поново робија у казниони Сремске Митровице, где остаје наредне четири године, осам месеци и 23 дана, када из ње коначно, види смо, излази 13. XII 1966. године.

ПОВРАТАК

Ни по излазу са робије Ћилас још није слободан, и то задуго, све до 1988/89. године, од када је чест гост новинских и издавачких редакција,

радија и ТВ станица и разноврсних трибина. За њега је напосто од тада почело велико интересовање и он, мада већ у позним годинама, живахно, занимљиво и успешно доживљава свој повратак југословенском јавном мњењу и политичком животу. Чак и један НИН, наравно после 9. марта 1991. године (демонстрација опозиција и сукоба у Београду између опозиције и полиције), на насловној страни доноси његову фотографију. Забране више нема, а слобода је за кратко време вратила Ђиласа у јавни живот, као да је у њему био континуирано.

Спектакуларно хапшење двадесетосморице београдских интелектуалаца, који су по становима водили дебате на „Слободном универзитету”, а међу којима је био и Ђилас, као главни ухапшеник, изазвало је буру реаговања светске јавности и интервенцију многих политичара, универзитетских професора, књижевника и других познатих личности. Власти су, под њиховим притиском, брзо одустале од Ђиласовог прогона, једино су га позвале на неколико информативних разговора, али не и као сведока на суђењу пред Окружним судом у Београду на „процесу шесторици”. Овај прогон Ђиласа од стране титоиста, претворио се у фарсу јер је Јосип Броз био већ мртав неколико година. Ни овај као ни ранији прогони, није га ућуткао, већ га је подстакло на још већу активност (интервјуи, чланци, изјаве, али још увек објављивани ван земље).

Било је, разуме се, покушаја да се он поново ућутка, нарочито подсећањем на његове грехе у далекој прошлости (посебно у Другом светском рату). Овај покушај је брзо пропао јер је и Ђилас имао шта да каже. Посебно је збуњивало критичаре то што је, уместо да говори о прошлости, што је својствено старим људима, радије говорио о актуелним темама. Чинио је то, као да у себи сажима све прошло, али не на конзервативан и ограничавајући начин, већ, супротно, на свеж и полетан, подстичући и инспиришући остале.

Група познатих учесника револуције и генерала, 16. маја 1990. године, упућује писмо Председништву СФРЈ. У писму се, на сажет и прецизан начин, излажу Ђиласова страдања због идеја, набрајају се казне, одузета одликовања, посебно народног хероја, и чин резервног генерал-пуковника ЈНА. Данас је апсолутно јасно да у времену суђења Миловану Ђиласу није функционисала правна већ партијска држава и да су, у складу с тим, законодавство и судство морали бити у функцији таквог поретка. Без обзира што су писмо потписали осморица генерала у пензији и без обзира што је било објављено јавно, Председништво СФРЈ није на њега реаговало.²

² Писмо су потписали генерал-пуковник у пензији Светозар Вукмановић-Темпо, Саво Дрљевић, Бошко Ђуричковић, Вељко Ковачевић, Војо Ковачевић, Војо Николић, Владо Шћекић и генерал-потпуковник у пензији Глиго Мандић.

Потписници писма траже да се Ћиласу врате одликовања и чин. Председништво општинског одбора СУБНОР-а Титоград реагује тако што не прихвата дату иницијативу. Сигурни смо да ово није било одлучујуће за ћутање Председништва, већ то што би судска рехабилитација Милована Ћиласа уједно поставила и питање исте такве рехабилитације и многих других прогнанника за политичка уверења, мишљења и деловања.

Било како било, Ћилас остаје симбол отпора полицијско-судског прогона неистомишљеника у епохи партијске државе и идеолошке искључивости СКЈ.

Отпором према партијској држави и идеолошке искључивости СКЈ Ћилас је обезбедио место у историји, а верујемо да би, остајући у елити властодржаца, био заборављен, што ће бити судбина многих других.

Rajko DANILOVIĆ

ЃILAS – BURN DOWN THE HERETIC

Summary

The author is incident to the court proceedings against Milovan Đilas in period 1955-1966. He was tried four times. Previous sentences were being joined to the new ones, therefore he was finally sentenced to a total imprisonment of 13 years, including the previous sentences.

Đilas wrote in prison. „He wrote 38 smaller and larger manuscripts, or 3,127 typewritten pages”.

Đilas has been one of the most fruitful writers in Yugoslavia after the Second World War. His works have been published only abroad. He has become our writer with the largest number of works published abroad.

As a high communist leader he knew the essence of the communist dictatorship organisation, hence he could demistify best communist idea and the practice of its repressive rule. For that reason the sentences had been so severe. His analyses of party state organisation have been a convincing critic of undemocracy. The regime had qualified these analyses as the betrayal of state secrets, as the collaboration with the state enemy.

In spite of legally unfounded and strict sentences and in spite of punishment measures and prosecutions, Đilas had remained a consistent critic of the communist system.

